

LIBERALISM

Tid efter annan sägs det att saken är avgjord, att de riktigt stora meningsmotsättningarna om hur samhället bör organiseras har försvunnit, att ideologierna, kort sagt, är döda. Men tid efter annan har tanken om ideologiernas död kommit på skam. Knappt hade Tingsten på 1950- och 60-talen lanserat tanken att ideologierna var döda, att vi nu levde i en ideologisk idyll, så antändes en kritisk diskussion om samhällets grundritning bland ungdomar och arbetare i hela västvärlden. På 1980- och 90-talen har tankar om ”historiens slut” och politikens ”enda väg” gjort sig breda.

Men samtidigt tycks den kritiska ideologiska diskussionen bara växa i styrka: på senare år har högerextrema rörelser – med tankegods som ibland går att knyta till mellankrigstidens fascism – gjort sig gällande. Den feministiska traditionen har på senare tid exploderat i kritiska analyser av grundläggande strukturer i våra samhällens sätt att fungera. En helt ny sorts internationella rörelser som kritiserar världsekonomin har just sett historiens ljus. Mycket tack vare Internet har globala kritiska opinioner kunnat organisera sina analyser och aktioner mot ett globalt system: kapitalismen. Och i många länder går en politisk ideologi som vänder upp och ned på människans förhållande till djuren hand i hand med spektakulära politiska aktioner.

Varför utropas då med jämna mellanrum ideologiernas död? Ja, kanske är det segrarna som talar! Kanske har de grupper som har mest anledning att vara nöjda med hur samhället för närvarande är organiserat något att vinna på att saken skulle vara ur världen, att det inte längre finns någonting att bråka om. Att alla, även motståndarna, nu insett att just det här sättet att ha det på i samhället är det bästa. Retorik alltså, till förmån för de egna åsikterna, som för tillfället råkar vara dominerande.

Kanske är tesen om ideologiernas död också en sorts besvärjelse, som bär på minnet av fruktansvärda händelser? Politiska ideologier är ju på intet sätt några oskyldiga saker. De har eldat på mardrömslika krig. De har motiverat mord på miljoner och miljoner människor. De har, sedan de för ett par århundraden sedan, klev in på scenen som distinkta tankesystem i konflikt med varandra sannolikt orsakat de allra mest fruktansvärda katastrofer som människan varit ansvarig för, någonsin. Så kanske är osanningen att ideologierna är döda möjlig att tolka som en vädjan om att vi ska vara nöjda med vad vi har, eftersom de stora förändringsförsöken har en tendens att orsaka förintelse och död?

Hur som helst växer intresset för politiska ideologier hos ungdomar, fackföreningar och hos folk i allmänhet. Och ett allt större intresse för ideologiska frågor är naturligtvis bara att applådera. För hur skulle vi annars ha det med våra liv, våra samhället, ja vår historia? Naturligtvis måste vi medborgare tänka så skarpt vi bara kan på hur vi vill och kan ha det. För att sedan bryta våra tankar mot historisk erfarenhet. Alternativet vore ju att kastas fram och åter på den historiska slumpens vågor, eller att helt enkelt hamna i händerna på dem som har modet och kraften att påstå att det är deras idéer som ska prägla det framtida samhällets organisation.

Avsikten med Bildas bokserie om politiska ideologier är därför inte att på något enkelt sätt döma i ideologiska frågor. De olika politiska ideologierna ska behandlas med respekt, med siktet inställt på att vaska fram det klokaste de har att säga oss just nu i början av 2000-talet.

En mängd ismer strider om våra själar och därmed om hur våra samhällen bör vara organiserade. Men våra själar består också till stora delar redan från början av politiska ideologier. Våra tankeredskap – ja vi själva! – är resultaten av århundraden av strider mellan ismerna.

Våra politiska synsätt har nämligen en tendens att bli en del av vår identitet. Socialister värjer sig med hetta mot att bli kallade liberaler eller konservativa och tvärtom. Men knackar man lite på orden och ser vad som döljer sig under dem så framträder en mer komplex bild: Människors politiska uppfattningar är för det mesta *blandningar* av attityder och argument från *olika* politiska ideologier. Envetna socialister är ändå på stora samhällsområden i grund och botten anhängare av liberal valfrihet och riksdagens allra tuffaste liberaler är ändå i själ och hjärta övertygade om att planhushållning är det enda rätta på många områden, till exempel när det gäller det allra viktigaste, det som betingar allt det andra i samhället, som produktion av lagar och rättsskipning.

Om man laddar ur sig sina mest spontana känsloreaktioner på olika ideologier är det enkelt att se att nästan alla har någonting vettigt att komma med, ja att vi själva, utan att kanske närmare tänka på det, faktiskt redan har tagit till oss idéer också från de ideologier som vid första påseendet tycks oss mest främmande. Tycker du att kvinnor ska behandlas lika väl som män? Att de viktiga besluten ska fattas kollektivt och demokratiskt? Att det är orätt att plåga djur? Att man bör vara försiktig snarare än att vidta drastiska samhällsförändringar vars konsekvenser man inte riktigt kan överblicka? Att det är riktigt att i första hand främja just det egna landet? Att det är rimligt att varje människa får bestämma över sådant som bara berör henne själv? Ja i så fall svävar skärvor av en mängd ismer omkring i ditt medvetande. I något avseende är du både feminist, socialist, djurrättsförespråkare, konservativ, nationalist och liberal.

Naturligtvis är ambitionen med bokserien Bildas Ismer också att belysa de olika ideologierna i ett kritiskt ljus. Att avlocka dem deras motsägelser, deras svaga punkter, deras tveksamma värderingar och falska antaganden om hur verkligheten ser ut. Men också här är tonen tänkt att vara prövande, eftertänksam. Den som skrivit boken ska inte dömande tala om för läsaren vad det är för fel på en viss ideologi, snarare prövande lägga fram sitt förslag till kritik i en anda av dialog med läsaren, som själv drar egna slutsatser på samma sätt som den som skrivit.

Den enklare typen av ofta aggressiv propaganda som genomströmmar mycket av politiken så som den framskymtar i massmedierna är främmande för bokserien. I en tid då massmediekoncentrationen ger stor opinionsmässig makt åt de stora tidningshusens tvärsäkra ledaravdelningar kanske det folkliga mot-

draget består i att helt enkelt småle åt all tvärsäkerhet när det gäller svåra frågor. Allra gladast skulle vi bli om bokserien om politiska ideologier blev en liten del av en jättelik folkhögskola som alltmer fjärmade folket från alla auktoriteter till förmån för ett uppfinningsrikt eget tänkande.

Kanske finns det skäl att tro att vi lever i en epok som går en tid av ökad saklighet till mötes. Sannolikt har Sovjetunionens fall och det kalla krigets slut befriat den ideologiska diskussionen från en rad låsningar. Där det tidigare på var och en fanns ett starkt gruppträck att ta ”rätt” ställning till någon ism, är det idag istället möjligt att vara mer sakligt prövande, att inte så snart fördöma eller hylla. Kanske kan vi idag för första gången på länge ta oss tid att ordenligt tänka efter innan vi vet vad vi tycker. Därmed har vi också chansen att bli inte så lite överraskade över vad vi kommer fram till att vi tycker, egentligen.

Det är i alla fall en av tankarna bakom Bildas Ismer. Ingenting är längre självklart. Låt oss tänka efter.

Avsikten med frågorna som följer är att ge studie-cirklar eller andra grupper och enskilda läsare hjälp med detta.

Diskussionsfrågor

Kapitel 1. Liberalismen. Utgångspunkter och människosyn

1. Författaren argumenterar för att den liberala ideologins kärna – det både social- och nyliberaler måste ställa upp på, vad de än i övrigt har för åsikter – består av en viss syn på människan, en viss syn på frihet och en moralisk prioritering av individuella rättigheter. Hur stämmer det överens med era egna uppfattningar om vad liberalismen är?

2. Den liberala människosynen betonar värdet av individens kapacitet för beslutsfattande och rationella val. Vilka styrkor och svagheter finns det med det, enligt er mening?

Kapitel 2. Frihet

1. Tycker ni att “naturtillståndet” är en användbar idé? Varför – varför inte?

2. Enligt författaren innebär liberalismens frihetssyn

att frihet består i frånvaron av faktiskt tvång (i form av andras handlingar eller tvingande regler) mot den berördas vilja. Diskutera styrkor och svagheter med det sättet att betrakta frihet på. Harmonierar det med era uppfattningar om vad frihet är?

3. I kapitlet anges tre utmaningar den liberala frihetssynen har att tampas med. Instämmer ni i att dessa är problem för liberalismen? Skulle de kunna lösas inom ramen för den liberala frihetsprincipen?

4. Såväl här som i andra kapitel problematiserar författaren liberalismens fokusering på individens faktiska vilja: Ett hinder kan bara utgöra en frihetsinskränkning om det går emot den berördas vilja. Men hur formas egentligen vår vilja? Författaren menar att liberalismen har svårt för att handskas med situationer där människor har vant sig vid orättvisor. Vad menas med det? Håller ni med?

5. Vad gäller frihetens värde har liberalen två alternativ. Hon kan argumentera för att fria handlingar är värdefulla i sig, eller att de är värdefulla för att de leder till andra förhållanden som vi värdesätter, till exempel lycka och mångfald. Vilket tycker ni är liberalens bästa argument för frihetens värde och varför?

Kapitel 3. Rättigheter

1. En rättighetsetik gör anspråk på att vara universell; rättigheter gäller för alla överallt. En typ av kritik mot det är att rättighetsetiken präckar ett västerländskt normsystem på resten av världen och inte inser att kulturella och religiösa traditioner kan motivera olika normsystem. Ligger det något i det? Hur kan en rättighetsförespråkare förhålla sig till sådan kritik?

2. Många minoritetsgrupper använder idén om kollektiva rättigheter för att underbygga sina anspråk på erkännande. Författaren hävdar dock att individuella och kollektiva rättigheter kan komma i konflikt med varandra och att bara individuella rättigheter bör erkännas. Vari består konflikten? Håller ni med? Finns det någon annan grund minoritetsgrupper kan anföra?

3. Vid vissa kränkningar är det ganska enkelt att identifiera skyldighetsbäraren och vad dennes skyldighet är. Dödsstraff är ett exempel: Lagstiftaren är skyldighetsbärare, och skyldigheten är att eliminera dödsstraff som brottspåföljd. Ibland är det svårare att identifiera skyldighetsbäraren och vad skyldigheten består i. Ett exempel är våld mot kvinnor. Vem är skyldighetsbärare? Staten? Männerna som slår? Deras

föräldrar? Alla män? Skolan? Någon annan? Och när har den/de ansvariga gjort tillräckligt? Diskutera.

4. Vad är skillnaden mellan negativa och positiva rättigheter? Hur kan rätten till utbildning och rösträtten kategoriseras?

5. Författaren argumenterar för en övergripande rättighet – rätten till reella möjligheter att leva ett liv man själv värdesätter – ur vilken specifika rättigheter kan härledas. Vad tycker ni om den idén?

Kapitel 4. Fördelning

1. Associationen mellan liberalism och marknadsekonomi är stark, men författaren hävdar att liberalismen inte alls förutsätter en marknad. Hur går resonemanget? Vad är det som är speciellt med just marknadstransaktioner?

2. I boken ges så kallade LETS-ringar som exempel på alternativa ekonomier som inte överensstämmer med marknadens rationalitet men som är helt förenliga med liberalism. Kan ni komma på några andra exempel?

3. I socialliberala fördelningsmodeller tänker man sig ofta att rättvisan kräver kompensation för oförskyllda nackdelar, men inte för nackdelar man själv kan hållas ansvarig för. Vilka styrkor och svagheter finns med en sådan modell? Skulle den vara genomförbar och i så fall i vilken form?

4. Vad innebär det så kallade problemet med dyr smak och hur skulle man kunna handskas med det?

5. Författaren menar att maktperspektivet ofta saknas i liberala fördelningsmodeller. Diskutera det i relation till förhållandet mellan negativa och positiva rättigheter (se fråga 5 under kapitel 3).

Kapitel 5. Stat och makt

1. Varför kan liberalismen inte vara en anarkistisk position?

2. Att legitimera statens tvångsmakt är en särskilt tung utmaning för liberalismen givet att dess frihetsprinciper ut som den gör. Diskutera varför.

3. Vad är tanken med det sociala kontraktet? Tycker ni det har potential som legitimitetsmodell? Vad är styrkorna och svagheter med idén?

4. Författaren hävdar att vi inte har någon moralisk skyldighet gentemot staten att vara laglydiga. Håller ni med? Vilka praktiska konsekvenser kan följa om påståendet stämmer?

5. En liberal ser staten som en rättvisadministratör. Enligt författaren är det förenligt med att staten är icke-demokratiskt organiserad. Individuella rättigheter kan till och med komma i konflikt med demokratins majoritetsprincip. Är det ett problem att liberalismen inte kräver demokrati?

6. Ett konsekvent tillämpande av liberal ideologi skulle kräva en rensning bland förbuden i svensk lagstiftning. Försök komma på några faktiskt existerande förbud som det finns liberala argument för att stryka. Motivera varför.

Kapitel 6. Rättvisa och institutioner

1. Det påstås att rättvisefrågor uppstår först då det finns intressekonflikter över knappa resurser. Låter det rimligt?

2. Är ett rättvist samhälle ett gott samhälle? Diskutera.

3. Rättvisa är ett krav som institutioner har att leva upp till. Hur förhåller det sig till den gräns vi ofta vill dra mellan det offentliga och det privata? Är familjen en institution? Vi drar oss tillbaka till hemmets avskildhet, men är hemmet en privat plats? Mitt hem kan ju vara någon annans arbetsplats.

4. Det finns en kritik mot liberalismens individualistiska rättighetstänkande, som går ut på att det skapar en grogrund för ett själviskt och konfliktfyllt samhälle där alla är sig själva närmast och det gemensamma livet utarmas. Anser ni att det ligger någonting i den kritiken? Varför i så fall?

Kapitel 7. Duell i fyra ronder: John Rawls och Robert Nozick

1. Både Rawls och Nozick är mer intresserade av rättvisa procedurer än av rättvisa utfall. Med andra ord, om en process är rättvis är resultatet av den rättvist, hur det än ser ut. Men hur ser deras respektive kriterium på en rättvis procedur ut?

2. Hur förhåller sig Rawls differensprincip till den modell för kompensationsrättvisa som uttrycks i fråga 3 under kapitel 4?

3. Nozick menar att inkomstbeskattning är moraliskt likvärdigt med att tvinga människor att arbeta utan ersättning, det vill säga slavarbete. Har han någon poäng?

4. Rawls och Nozick förenas i betoningen av livsplaner. De ser sina respektive teorier som det bästa uttrycket för respekten för människors livsplaner. Vad tycker ni om det sättet att resonera? Innebär det att man måste ha och följa en livsplan för att vara värd respekt?

5. Med författaren som domare blir duellens slutresultat 4-0 till Rawls. Vad hade resultatet blivit om ni hade varit domare?

Bilda Förlag, Box 42 053, 126 13 Stockholm, Tel. 08-709 04 00

Manus Lena Halldenius (diskussionsfrågor)

Tomas Lappalainen (inledningstext)

Får kopieras fritt

ISBN 91-574-7713-2